

І.М. Богданова

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТУЇЦІЇ

За З. Фрейдом, інтуїція – прихований, неусвідомлюваний першопринцип творчості, за Р. Грановською – це прорив підсвідомості у свідомість, або отримання результату шляхом, при якому проміжні етапи не усвідомлюються, за А. Ухтомським – логіка і аргументація тільки здогаються інтуїцію, хочуть відтворити, перевірити, визначити її смисл[3]. Кожне з цих визначень вказує на певні характерні прояви природи феномена.

Звертаючись до багатьох наукових джерел [2,4,5,6] щодо особливостей прояву інтуїції у педагогічній діяльності можна відмітити основні складові цієї проблеми, які пов'язують, по – перше, з творчістю педагога, по-друге, з конструктивною діяльністю педагога, по-третє, з педагогічною імпровізацією та індивідуальним стилем педагогічної діяльності.

Отже, перш за все, треба визначитися, за якими характеристиками вона проявляється у процесі педагогічної діяльності взагалі й у процесі творчої діяльності педагога зокрема, по-друге, чи можна погодитися з науковцями, які стверджують, що інтуїтивний підхід (стихийний, необґрунтований) щодо прийняття педагогічних рішень повинен поступитися науковому, логічному, чітко усвідомленому?

Аналізуючи різні наукові дослідження механізму прояву інтуїції в будь-якій діяльності, а не тільки педагогічній, можна визначити низку його характеристик. Так, наприклад, Р.Грановська розглядає інтуїцію як ключове поняття проблеми творчості й указує на наступні основні характеристики її прояву [3].

1. Інтуїцію пов'язують з безпосереднім осяянням, з отриманням результату шляхом влучного споглядання, тобто шляхом провідного каналу сприймання довкілля (слуху, зору тощо).

2. Спостерігають безпосередність інтуїтивного пізнання, його досягнення без роздумів, на відміну від опосередкованого логічного мислення.

3. Сприймають достовірність як очевидність, упевненість у правильності результату не підкріпленого умовиводами.

Крім того, дослідниця відмічає ще дві важливі обставини, по-перше, осяяння є достатнім для споглядання істини, але не достатньо для того, щоб довести її іншим, - необхідні певні докази. По-друге, для запуску інтуїтивного процесу необхідно мати великий обсяг попередньо накопичених знань, отже, тривала і поглиблена робота в конкретній галузі виступає необхідною, але не достатньою умовою інтуїтивного осяяння.

В. Біблер пов'язує сучасну формальну логіку з проявом інтуїції й характеризує її таким чином: а) бачення «очима розуму» суті речей; б) безпосередність переходу від незнання до знання (відсутність певних ланок ланцюга роздумів); в) самоочевидність виникнення знання, яке, у свою чергу, виступає як знання про істинність цього знання; г) робота підсвідомості (« я не знаю, як я досяг цього знання, я не усвідомлюю, що зробив...»). Причому, стверджує автор, інтуїція скрито містить елементарну модель логіки творчості, щоправда у спотвореній, зміненій формі [1].

Як домінуючий фактор сприймає роботу інтуїції В.Козін, який вбачає в ній лідера по відношенню до логіки.

Він стверджує, що інтуїція – стратег, логіка – тактик, інтуїція – генералізатор, логіка – спеціаліст, інтуїція – головнокомандуючий, логіка – солдат, інтуїція – директор підприємства, логіка – технолог, інтуїція задає генеральну лінію, логіка – вирішує як це робити і коли. Проте, саме у взаємодії, робить висновок дослідник, логіки, як лінійного фактору мислення, та інтуїції, як узагальнюючого фактору, можливе найбільш ефективно досягнення результату [7].

Інтуїцію як вид знання, специфіку якого обумовлює спосіб його надбання (пряме споглядання істини), та як інтуїтивне безпосереднє пізнання, обґрунтовує М.Літвінова і доводить його переваги по відношенню до розсудливого, що опирається на логічний апарат визначень, силогізмів, доказів. Переваги вона вбачає в наступному: 1) можливість побороти обмеженість відомих підходів до розв'язання задачі й виходу за межі звичних, що підтримуються логікою і здоровим глуздом, бачення задачі в цілому; 2) інтуїтивне знання подає предмет, що пізнається цілісно, одразу дозволяє обійняти всю повноту можливостей, причому розмаїття сторін предмета пізнається на основі цілого та із цілого, тоді як розсудливе знання має діло тільки з його частинами, з яких прагне скласти ціле; 3) інтуїтивне знання має абсолютний характер, бо осягає предмет по суті, розсудливе ж має відносний характер, бо складається тільки із символів; 4) в інтуїції має місце творча змінюваність, плінність дійсності, тоді як у загальних поняттях розсудливого знання містяться лише нерухомі, загальні положення речей; 5) інтуїтивне знання – вищий прояв інтелектуальної єдності, оскільки, в акті інтуїції розум одночасно і мислить, і осягає [8].

Далі дослідниця розглядає роботу інтуїції у творчості, яка, на її думку,

може бути представлена як одна із фаз у механізмі творчості, що слідує за логічним пошуком і вимагає як наступної вербалізації, так, можливо, і формалізації інтуїтивного рішення. Аналізуючи різні механізми її дії, вона звертається до різних поглядів щодо її прояву, а саме: 1) що сфера інтуїції – це понадсвідомість людини, для пояснення природи якої використовується поняття енграм (слідів у пам'яті суб'єкта), трансформація і рекомбінація яких створюють нейрофізіологічну основу; 2) що інтуїція проявляється також у сфері підсвідомості, де відбувається відбір різних варіантів рішень, ефективність дії підсилюється особливою мотивацією; 3) як механізм самоорганізації, самопобудови візуальних і мислених образів, ідей, уявлень, думок, так і інтуїція представляється з позиції синергетики; 4) інтуїція виступає в ролі образного предметного мислення (на думку Ж. Піаже), що характеризує дологічну його стадію розвитку, яку підтримує К.Юнг, уважаючи її материнським підґрунтям, на якому зростають мислення і почуття як раціональні функції; 5) реалізація підходу щодо зіставлення мислення і інтуїції, як двох ділянок на шкалі свідомості, що сприяє розумінню процесу умовиводу, тобто інтуїція подібно до мислення генерує рішення, відбуваючись несвідомо; 6) психофізіологічний механізм інтуїції (на думку Р. Грановської) проявляється за допомогою роботи обох півкуль мозку, або домінуванням однієї з них, що забезпечує особливості її прояву.

Що стосується проблеми сутності творчого мислення як миттєвого знаходження розв'язання задачі в процесі наукової діяльності, то її досліджував А. Налчаджян [9]. Висуваючи гіпотетичне положення щодо механізмів інтуїтивного пізнання, він, по-перше, не піддає сумніву наявність існування процесів

підсвідомого і свідомого мислення, по-друге, процес мислення витікає з проблемної ситуації, в якій індивід відчуває психічну невірноваженість, бажаючи її позбутися, по-третє, при розв'язанні складного завдання, усвідомлюваний попередній аналіз завжди залишається неповним унаслідок практичної невичерпності можливих комбінацій елементів проблемної ситуації та задачі. Цей факт спричиняє інтуїтивне передбачення і «осяяння» свідомості. Інтуїтивне «осяяння» розуміється ним, як якісно інше явище у порівнянні з переходом від однієї логічної сходинки до другої. Отже, дослідник робить висновок, що в усіх випадках відмови від попереднього аналізу на рівні свідомості, здійснюється подальше доповнення аналізу на рівні підсвідомості, тобто процес мислення продовжується на підсвідомому рівні. Крім того, підсвідомі психічні процеси занадто своєрідно проявляються в повсякденному свідомому житті, наприклад, таким шляхом як забарвлення емоційним фоном, уламками ідей, що виникли у сфері свідомості самі по собі, помилковістю дій (описками, помилками тощо), які вивчав З.Фрейд.

Узагальнюючи сказане вище, автор, доходить висновку, що під час інтуїтивного осяяння, яке є складним багатокомпонентним процесом, при отриманні рішення проблеми скачок здійснюється не всією психікою в цілому, а лише свідомістю. Доповнення аналізу на підсвідомому рівні, який протікає чи паралельно із свідомим аналізом чи автономно, здійснюється на основі попередньо свідомих або підсвідомо вироблених прийомів мислення, що складають логічний фундамент інтелекту індивіда. Процес переходу створених підсвідомо психічних структур у сферу свідомості відбувається на трьох рівнях: емоційному, логічному і

особистісному (на рівні самопізнання), які реалізуються не послідовно, а паралельно, особливо, коли нема зовнішніх і внутрішніх перешкод.

Аналіз розглянутих проблем буде не повним, якщо не звернутись до праць Я. Пономарьова, який досліджував процеси творчого мислення, визначивши шість таких його рівнів: маніпулювання з речами, - рішення досягається несвідомо; взаємодія з речами за участю мови; робота з образами при слабкій участі мови; робота з образами при активній участі мови; п'ятий і шостий рівень характеризуються повним усвідомленням здійснюваної роботи [10]. Процес мисленнєвого рішення задачі під час творчого пошуку здійснюється за чотирма фазами. На першій фазі відбуваються: усвідомлений аналіз структури задачі, будується план рішення і здійснюється його реалізація. Все це відбувається за рахунок минулого досвіду, - висунення гіпотез, здогадок, їх оцінка і домінування п'ятого і шостого рівнів мисленнєвої діяльності. На другій фазі – повністю неусвідомлена робота з домінуванням першого рівня мислення, тобто маніпулювання з речами при відсутності вербалізації і усвідомлення після чого може підключитися другий рівень мислення. Третя фаза характеризується частково неусвідомленою роботою при реалізації третього рівня мислення. Четверта фаза протікає усвідомлено із застосуванням п'ятого і шостого рівнів мисленнєвої діяльності.

Чотири фази мають місце не завжди. Тільки розв'язання творчих задач вимагає їх повного включення, наприклад, коли ціль визначається не в досягненні практичного результату, а у виявленні способу, яким цей результат буде отримано.

Розглянуті підходи щодо виявлення сутності інтуїції окреслюють контури проблеми, яка вбачається у визначенні

сутності педагогічної інтуїції та її ролі у педагогічній діяльності взагалі і творчості зокрема.

Деякими аспектами цієї проблеми опікувалися В. Загвязенський та Р. Ахтанов, які при вивченні досвіду майстрів педагогічної праці звернули увагу на таку рису їх діяльності як згорнутість і безпосередність бачення педагогічного рішення. Вони уникають покрокової, поетапної методики постановки цілей, відбору змісту, вибору форм і методів педагогічного процесу, не використовують у розгорнутому вигляді алгоритми оптимального вибору. У них процедура рішення з'являється у згорнутому вигляді за допомогою своєрідного педагогічного чуття та вміння вгадувати без роздумів основну ціль і шлях її досягнення [6].

Відтак, у результаті проведеного ними аналізу, виділено деякі загальні особливості педагогічної діяльності та на її основі – певні риси особистості педагога творчого спрямування, а саме: творча цілеспрямованість, гнучкість мислення, ініціативність, проблемне бачення, розвинута фантазія та інтуїція, імпровізаційна готовність, розвинутий артистизм.

На думку дослідників, є **не обґрунтованою** позиція авторів, які нехтують інтуїцією у прийнятті педагогічних рішень на користь логічному, науково обґрунтованому аналізу, оскільки, педагог часто працює в умовах неповної інформації, різноманітності та варіативності факторів, що визначають ситуацію. Підтвердженням цього положення є дослідження, проведені С. Гільмановим щодо виявлення сутності педагогічної інтуїції та механізмів її прояву. Він додержувався підходів, сформульованих Я. Пономарьовим, який визначає її сутність як усвідомлення особливим способом зафіксованого психікою стороннього продукту дії, після якого «інтуїтивні

знання включаються у свідомо організований досвід» [4]. Щодо вивчення педагогічної інтуїції, С. Гільманов підійшов з боку визначення характеру розв'язання задач, які виникають в діяльності педагога. Отже, було виділено чотири види рішень, які приймає педагог: імпульсивні (нічим не обґрунтовані, крім афективної реакції); стереотипні (дії за аналогією, наслідування методичних вказівок, повторення попередньо знайдених рішень); логічні (опосередковані роздумами, обґрунтуваннями логічного характеру); інтуїтивні (неусвідомлені, безпосередні, емоційно забарвлені, швидкі). Кожне рішення відносилось до певного типу: а) правильне, оригінальне (творче); б) можливе, правильне; в) невизначене, спірне; г) неправильне. Результати досліджень показали, що серед проаналізованих рішень 47, 2% мають інтуїтивний характер, 27,9% - логічний, 24,9% - імпульсивний і стереотипний. Правильні рішення частіше зустрічалися серед логічних (69,3%), ніж серед інтуїтивних (51,6%), але оригінальні частіше зустрічалися серед інтуїтивних ніж серед логічних. Поглиблене вивчення діяльності 30 педагогів, яким притаманні творчі якості, показало, що у них висока кількість як інтуїтивних (62,2%) так і оригінальних рішень (59,7%).

Інша проблема, яка пов'язана з проявом інтуїції педагога під час діяльності, спостерігається у процесі передбачення. В цьому процесі задіяні й переплітаються (Л. Гриценко) дві діяльності: аналітично-відтворююча і конструктивно-синтетична, провідним механізмом якої і є інтуїція [5]. Логічний аналіз, на думку автора, забезпечує виявлення об'єктивно існуючих шляхів і можливостей розвитку явища, а інтуїція - створення його цілісного образу. Отже, логіка забезпечує планування науково

обґрунтованих цілей навчання, формування мотивації учіння, розробку завдань і відповідних дій учнів по оволодінню навчальним матеріалом, проектування дій контролю і корекції. Інтуїція, на думку дослідника, у такій конструктивній діяльності проявляється у вигляді «чуттєвої» та «інтелектуальної». Перша – це бачення істин за допомогою зовнішніх почуттів, достовірність знання приймається без аргументів. Така інтуїція трактується як різновид сприйняття. Друга – пряме осягнення розумом істини, не виведеної із інших істин шляхом доказу і без споглядання одними лише зовнішніми почуттями. Характерними ознаками кожного із видів інтуїції є: неусвідомленість і злитість з продуктом; цілеспрямованість рішень; емоційна забарвленість (емоційно-пізнавальна реакція на рішення). Далі, автор, розглядає ще деякі види інтуїції. Відтак, покладаючись на дослідження О. Тихомирова, розглядає репродуктивну (актуалізація готових знань і способів дій) і творчу інтуїцію (формування нових способів, знань, цілей); на дослідження В. Яковлева, – евристичну (одержання принципово нового наукового знання) і робочу інтуїцію (швидкість і неусвідомлений характер актуалізації потрібної інформації, її стиснення і згорнутість думок, уміння в єдиному інтегративному образі охоплювати всю область своєї діяльності).

Результати проведеного Л. Гриценко дослідження свідчать про наявність у конструктивній діяльності педагога двох рівнів інтуїції: репродуктивної – перший рівень; евристичної – другий рівень, крім того, з надбанням педагогічного стажу зменшується наявність евристичної інтуїції, збільшується – репродуктивної. Автор пояснює цей факт тим, що з досвідом педагог більше покладається на вже

сконструйовані, апробовані способи дії попри новим, не відомим, які вимагають багато часу та зусиль. Педагогічний стаж також змінює характер репродуктивної інтуїції, вона стає більш «правильною», «адекватною», але педагогічний стаж не впливає на її розвиток (мабуть тому, що відсутня певна установка на її використання). У результаті виявлено такі прийоми конструктивної діяльності педагога, механізм дії яких покладається на інтуїцію, а саме: інтуїція як емоційне передбачення; інтуїція як сприйняття (чуттєва інтуїція); інтуїція як уявлення (репродуктивна інтуїція); інтуїція як творче уявлення (евристична інтуїція); інтуїція як розум; інтуїція як фронезис (практична мудрість).

Наступна складова педагогічної діяльності, реалізація якої теж вимагає роботи інтуїції, це імпровізація, яка визначається як здатність педагога швидко і правильно оцінювати ситуацію, приймати рішення відразу, без розгорнутого логічного роздуму, покладаючись на знання, досвід та інтуїцію. Індивідуально - особистісний компонент імпровізаційної готовності (за Л. Берікхановою) передбачає специфічну діяльність учителя, що опосередковує оперативність прийняття рішень і розвиток таких якостей особистості як інтуїція, уява, винахідливість [2]. Отриманні результати проведеного нею дослідження свідчать про те, що об'єктивно необхідним засобом реалізації задуму вчителя є імпровізація, внутрішнім механізмом якої є педагогічна інтуїція. Удосконалення імпровізаційної діяльності вчителя, робить висновок автор, сприяє формуванню його індивідуального стилю.

Система прийомів, манера спілкування, способи розв'язання конфліктів, все це визначає індивідуальний стиль діяльності

педагога, завдяки якому ми помічаємо особливості прояву інтуїції та характерні риси творчої реалізації.

Своєрідність педагога пов'язують з домінуванням у його мисленні логічних чи інтуїтивних структур, теоретичної чи цілком практичної направленості, ініціативно-організаторської чи виконавчої функції [6]. В залежності від домінування цих чи інших провідних факторів індивідуальності педагога розглядають його тип, але жодна класифікація типів не буде повною, оскільки неможливо охопити все багатство якостей, рис, особливостей прояву діяльності, притаманних живій істоті.

Таким чином, узагальнюючи проведений аналіз, який, на жаль, також не охоплює всього розмаїття проблеми, можна дійти висновку, що педагогічна інтуїція, це особлива якість педагога, яка характеризується специфічним чуттям, проблемним баченням, тонким розумінням, творчим уявленням, чіткою пронизливістю, практичною мудрістю.

Характерними проявами педагогічної інтуїції, механізм якої в загальному вигляді запускає індивідуальний стиль діяльності педагога, є наступні складові:

ЛІТЕРАТУРА

1. Библер В.С. Научная интуиция и её логический подтекст //Проблемы научного и технического творчества. – <http://www.libeli.ru/library/tema/sc/filos/filog.html>.

2. Берикханова Л. Ю. Педагогическая импровизация в деятельности учителя.- Автореф. дис...канд. пед. наук. – Красноярск, 1990. – 19 с.

3. Грановская Р.М. Конфликт и творчество в зеркале психологии. – М.: Генезис, 2002. – 573 с.

4. Гильманов С.А. Интуиция в практической деятельности педагога. – <http://psychol.ras.ru/ponomarev>

- творчий стиль діяльності, який вбирає в себе всі складові як педагогічної діяльності так і особистісних якостей педагога, що виявляються у специфічному почерку та неповторній індивідуальності;

- педагогічне передбачення, яке складає основу конструктивної діяльності педагога;

- педагогічна імпровізація, яка сприяє здійсненню задумів педагога, під неухильним самоаналізом та самоконтролем.

Щодо інтуїтивного підходу (стихийного, необґрунтованого) у прийнятті педагогічних рішень та чи повинен він поступитися науковому, логічному, чітко усвідомленому, то, на нашу думку, вважається що обидва значущі, дієві, доцільні і доповнюють один одного в залежності від складності проблеми, яка вирішується, та особистості, яка її вирішує.

Розглянуті складові цілісного явища, яке умовно можна назвати механізмом прояву інтуїції, не вичерпують всієї гостроти проблеми, але дозволяють окреслити деякі шляхи пошуку її розв'язання, що у подальшому є предметом дослідження.

[/Simposia_rus/abstracts_rus/Sessions/Gilmanov/html](http://Simposia_rus/abstracts_rus/Sessions/Gilmanov/html).

5. Гриценко Л.И. Особенности интуиции в педагогическом предвидении //Формирование познавательной деятельности школьников и студентов.- Тюмень, 1982. – С.26-42.

6. Загвязенский В.И., Ахтанов Р.А. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М. Academia, 2001. – С. 186 – 204.

7. Козин В. Сила интуиции/ - <http://www.agni.cz/rus/statji/intuition.html>

8. Литвинова М. Роль интуиции в научном познании. –

www.anthropology.ru/ru/texts/Litvinova/Phsubs 08. html.

9. *Налчаджян А.А.* Некоторые вопросы психологии интуитивного познания. – Автореф. дис....докт. психол наук. – Ереван, 1968 – 43 с.

10. *Пономарёв Я.А.* Фазы творческого процесса /Исследование проблем психологии творчества. – М., 1983. – С. 3-26.

Подано до редакції 15.05.06

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются относительно характерных различные подходы к проблеме особенностей её проявления в исследовании механизмов действия педагогической деятельности и интуиции вообще и педагогической интуиции в частности. Сделана попытка её определения. Сделан вывод

SUMMARY

The article demonstrates different approaches to the problem of functioning of intuition mechanisms in general and pedagogical intuition in particular. The author draws a conclusion as for peculiarities of its expression in pedagogical activity as well as makes an attempt of its specification.